

ЎҚИТИШ ВОСИТАЛАРИНИ ЛОЙИХАЛАШ ВА ҚЎЛЛАШНИНГ ДИДАКТИК ШАРОИТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШГА МОДУЛЛИ ЁНДАШУВ

Нурбобоев Шокир Бойназарович

Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети

E-mail: shokir.nurboboyev1991@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва қўллаш дидактик тизим ўзининг мақсадлари, функциялари, режалилик, яхлитлик, тизимлилик, босқичлилик, кўп босқичлилик, кўп соҳалилик, технологиклик ҳамда зарурий ташкилий-педагогик шароитларини ёритишдан иборат.

Калит сўзлар. Дидактик тизим, дидактик лойиҳалаш, ўқитиш воситалари модулли қўллаш, дидактик технология.

TEACHING TOOLS FOR ITS DESIGN AND IMPLEMENTATION OF DIDACTIC CONDITIONS FOR THE APPROACH MODULE

ABSTRACT

Designing and using didactic system of educational tools consists in clarifying its goals, functions, planning, integrity, systematicity, phasing, multi-phase, multi-field, technological and necessary organizational and pedagogical conditions.

Key words. Didactic system, didactic design, modular use of teaching aids, didactic technology.

Касбга тайёрлаш самарадорлиги ва сифатини ошириш ўқитишнинг ўқув-моддий базасини ривожлантириш, кенгайтириш ва мустаҳкамлаш, ўқув-тарбия жараёнини ўқитиш воситалари билан янада тўлароқ, модулли, ўқув-услугий ва дидактик таъминлаш билан бевосита боғлиқдир.

Ўқитиш воситалари – булар муайян дидактик функцияларга эга бўлган ҳамда талабаларда касбий билимлар, кўникма ва малакаларни шакллантириш учун, шунингдек, уларнинг ўқув-ўрганиш ҳамда амалий фаолиятини бошқариш ва назорат қилиш, ривожлантириш ҳамда тарбиялаш учун мўлжалланган моддий-техник ёки моддийлаштирилган воситаларнинг турли тоифалар, гуруҳлари ва кўринишларидир.

Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва модулли қўллаш дидактик тизими функциялари ушбу тизимнинг айнан таъминотда амалга оширилишида намоён

бўладиган қуйидаги дидактик ўзига хосликларини хусусиятлайди:

- ўқитишнинг кўргазмалилиги;
- талабаларнинг ўқув-ўрганиш фаолиятини сабаблаш ва фаоллаштириш;
- ўқув жараёнини индивидуаллаштириш ва фарқлаш;
- ўқув жараёнини жадаллаштириш;
- ўқув жараёнини оптимал бошқариш;
- ўқитишнинг бориши ва натижаларини объектив баҳолаш.

Тизимнинг бўғинлари ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллашга таъсир кўрсатувчи ташқи омиллар ва шароитлар; ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллаш асосига қирувчи ички омиллар ва шароитлар (мақсадлари, вазифалари, мазмунига эга бўлган бевосита ўқув жараёни, ўқитишнинг воситалари, усуллари, ташкилий шакллари мажмуи билан воситалашган педагогнинг ўқитиш фаолияти ва талабаларнинг ўқув фаолияти); ушбу воситаларни лойиҳалашга қўйиладиган махсус тамойиллар ва талаблар; ўқитиш воситаларини самарали модулли қўллашни лойиҳалашнинг дидактик технологияси ва унинг воситалари ҳамда ташкилий педагогик шароитлари.

Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва модулли қўллаш дидактик тизимининг амал қилиши тамойилларига риоя қилинганда ҳамда тизимнинг сифатли фаолият кўрсатишини белгиловчи бошланғич энг муҳим ҳолатлар ва унинг самарадорлиги сифатидаги унга қўйилган талаблар бажарилганда амалга оширилиши.

Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва модулли қўллаш дидактик тизими фаолият кўрсатишининг муваффақиятлилигини белгиловчи зарурий шароитлар сифатида қуйидагилар намоён бўлади:

- Ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллаш бўйича ишга педагогларнинг тайёрланганлиги (бундай лойиҳалаш назарий асослари ва технологияларини билиш ҳамда ушбу воситаларни қўллаш олиш);
 - ишлаб чиқиб улгурилган ўқув-дастурий ҳужжатларнинг ва айнан фан бўйича ўқув дастури, дарслик ёки ўқув қўлланмасининг албатта мавжудлиги;
- фаннинг ўқитиш воситалари билан аниқ таъминланганлигини билиш;
 - етишмайдиган воситаларни сотиб олиш учун молиявий имкониятларнинг мавжудлиги;
 - ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш учун бошланғичолий таълим ўқув муассасаларида ишни мажбурий ва режали ташкил этишни жорий қилиш;
 - ўқитиш дидактик воситаларини ишлаб чиқиш ва тайёрлашнинг марказлашган тизими мавжудлиги;
 - ўқитиш воситаларини мустақил тайёрлаш учун шароит ва имкониятларнинг мавжудлиги.

Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва модулли қўллаш дидактик тизимини

ажратиб олиш ҳамда уни алоҳида мустақил кўриб чиқиш ушбу тизимнинг моделини яратили имконини берди.

Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва модулли қўллаш дидактик тизими модули дейилганда умумлашган ҳамда ўзаро боғлиқ бўғинларнинг дидактик тизимини: ўқитиш воситаларини модулли қўллашнинг мақсадли вазифасини, функцияларини дидактик лойиҳалаш ҳамда техник яратиш жараёнининг шароитлари ва мазмунини (технологияларини) очиб берадиган ва белгилайдиган бошланғич омиллар, илмий мулоҳазалар ва қонуниятлар тамойилларни тушунамиз. Буларни ҳисобга олиш ва амалга ошириш фанларни модулли услубий танлаш ҳамда кўп босқичли узлуксиз олий таълим шароитларида касбларнинг бирлашган гуруҳларини илмий асосланган ҳолда таркибини аниқлашга имкон беради.

Ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллаш тизимини моделининг тузилмасини, нафақат тизимнинг барпо этилиши ва сифатли ўзига хослигини, балки булар ўртасидаги алоқаларни ҳам белгиловчи унга кирадиган бўғинлар ташкил этади (1.8. расмга қаранг).

Унинг асосий бўғинлари сифатида қуйидагилар намоён бўлади:

1. Ишчи ва мутахассисларнинг фаолияти касбий соҳасидаги алоқалар ҳамда ижтимоий-иқтисодий шароитларнинг тенденциялар ва инновацияларнинг олий таълим ривожига, фан-техника тараққиётига таъсирини ҳамда ўқитиш воситаларини ишлаб чиқиш, яратиш ва қўллаш соҳасидаги мамлакатимизда ва хорижда эришилган умумий ҳолати ва даражаси, шунингдек, бошланғичолий таълим тизимининг ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллашга бўлган талабларини акс эттирувчи ташқи омиллар ва шароитлар.

2. Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва модулли қўллаш дидактик тизими моделининг навбатдаги бўғини бўлиб, ўқитиш жараёнининг дидактик ва услубий қонуниятларини, ўқитишнинг умумий ва касбий дидактик тамойилларини белгиловчи, шунингдек, бевосита ўқитиш жараёнининг ўзини ўқитишнинг услубий ёки технологик тизими сифатида унинг мақсадлари, вазифалари, босқичлари, даражалари ҳамда ўқитиш мазмуни билан биргаликда педагогнинг ўқитиш фаолияти ва талабаларнинг ўқиш фаолияти муштараклигини, булардан келиб чиқадиган ўқитишнинг тизими ҳамда воситалари, усуллари, педагогик технологиялари ва ташкилий шакллари орқали воситалашадиган ўқитиш натижалари юзага чиқади. Улар ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллашни келтириб чиқаради ва унинг асосига жойлашади.

3. Ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллашга қўйиладиган ўзига хос тамойиллар ва талаблар моделнинг учинчи бўғинидир. Булар энг муҳим бошланғич ҳолатлар сифатида намоён бўлади, буларга таянган ҳолда ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва модулли қўллаш бўйича белгиланган вазифалар

ҳал қилинишини самарали таъминлаш мумкин.

4. Ўқитиш воситалари модулли лойиҳалашнинг дидактик технологияси ўрганилаётган моделнинг куйидаги унсурлардан иборат бўлган марказий бўғинидир: илмий ёндашувлар, даражалар (босқичлар), уларнинг бошланғич асослари ҳамда тизим ташкил этувчи омиллари; шу аснода қўлланиладиган дидактик воситалар; дидактик лойиҳалашнинг босқичлари ва усуллари; лойиҳалаш кўрсаткичлари ва мезонлари ҳамда мақбул натижанинг қўлга киритилиши.

5. Ўқитиш воситаларини техник лойиҳалаш, тажриба-конструкторлик ишланмаси ҳамда яратиш, ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллаш тизими моделининг олдинги бўғинларини мантиқан давом эттирувчи бўғиндир. Унинг энг муҳим унсури таклифлар ва техник-педагогик талаблар, ўқитиш воситаларини ишлаб чиқишга техник вазифа, тажриба-конструкторлик ишланмаларининг даврлари ва босқичлари; тажриба намунасини тайёрлаш, синаб кўриш ва баҳолаш, ўқитиш воситаларини ишлаб чиқиш ҳамда яратилган ўқитиш воситаларини бошланғичолий таълим ўқув муассалари иши, амалиётига жорий қилишдир. Мазкур бўғин ва унинг элементларини жорий этиш стандарт талабларига шунингдек, ўқитишнинг дидактик воситалари турли гуруҳлари ва турларини яратишга ҳамда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини баҳолашнинг фойдаланилаётган тизими томонидан қўйиладиган умумий талабларга мувофиқ амалга оширилади.

6. Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш дидактик тизими моделининг сўнгги бўғини уларни модулли қўллаш бўлиб, бу ўқитиш воситаларидан модулли фойдаланиш билан олиб бориладиган касбий ўқитишни ташкил этиш ва қўллаш, самардорлиги ва сифатини баҳолаш учун зарурий ва етарли бўлган ташкилий-педагогик шароитлар, услубият, мезонлар ҳамда кўрсаткичларни акс эттиради.

Ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллаш тизимининг ишлаб чиқилган ва тақдим этилган модули 1.8. расмдан кўришиб турганидек, барча бўғинларнинг ўзаро боғлиқлиги ва жойлашуви вертикал ҳамда горизонтал тузилмасига эга.

Модулда вертикал бўйича модулни тузилмавий шаклланишини таъминловчи асосий бўғинлар иерархик тасвирланган, ҳар бир бўғин модулни таркибий қисми бўлган ҳолда ўз навбатида ўзи ҳам қўллаш элементларидан иборат, буларнинг вазифалари ва функциялари қисман юқорида кўриб чиқилди. Бошқаларини очиб бериш эса олдинда турибди. Шу боис тақдим этилган бўғинларнинг ҳар бири уни ташкил этувчи унсурлар модулни «горизонтали» бўйича хусусиятланади.

Ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллаш тизимининг барча бўғинлари ва элементлари мантиқан ўзаро боғлиқдир, буларнинг ўзига хосликлари ва функциялари умуман тизим қонуниятлари билан белгиланади, булар тизимдан ташқарида ўз функционал йўналишини йўқотади.

1. Ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллашга таъсир кўрсатувчи

Ижтимоий-иқтисодий шароитлар	олий таълим	Мутахассислик ва	Ўқитиш	Олий таълим
	ривождаги тенденциялар ва инновациялар	фаолияти касбий соҳасидаги илмий-техник тараққиёти	воситаларини ишлаб чиқиш ва яратиш соҳасидаги мамлакатимиздаги ва хориждаги тажрибанинг умумий ахволи	тизимнинг дидактик таъминотга эҳтиёжлари

2. Ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллаш асосида қарор топувчи ички омиллар ва шароитлар

Касбга тайёрлаш жараёнининг педагогик қонуниятлари (дидактик ва услубий)	Ўқитишнинг дидактик тамойиллари (умумий ва касбий)	Фанлар ва касбларнинг бирлашган гуруҳларини ўқув-услубий таъминлаш (ўқув-дастурий ҳужжатлар, дарсликлар, ўқув қўлланмалар...)	Касбий ўқитишнинг тизимлари ва технологиялари (ўқув жараёни ва унинг бўғинлари)
--	--	---	---

3. Ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллашга қўйиладиган ўзига хос тамойиллар ва талаблар

Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва қўллаш тамойиллари	Талаблар: психолого-педагогик, дидактик, услубий, муҳандислик, техник
---	---

4. Ўқитиш воситалари модулли лойиҳалашнинг дидактик технологияси

Дидактик лойиҳалашнинг илмий ёндашувлари ва технологияси	Лойиҳалаш технологияси	Лойиҳалаш технологияси	Дидактик лойиҳалаш технологияси	Дидактик лойиҳалаш технологияси	Дидактик лойиҳалаш технологияси	Ўқитиш воситалари мажмуалари (босқичларига кўра)
и моҳияти	асослари ҳамда тизим ташкил этувчи омиллари	и-нинг дидактик воситалари	технологияси усуллари (босқичларига кўра)	технологияси босқичлари (давраларига кўра)	технологияси нинг кўрсаткичлари ва мезонлари (босқичларига кўра)	

5. Ўқитиш воситаларини техник лойиҳалаш, тажриба-конструкторлик ишланмаси ҳамда уни яратиш

Ишланмага тақрифлар ва техник-педагогик талаблар	Ишланмага техник вазифа	Тажриба-конструкторлик ишланмасининг босқичлари ва давралари	Тажриба қурилмасини тайёрлаш, синаб кўриш ва баҳолаш	Ўқитиш воситаларини ишлаб чиқиш ҳамда амалиётга жорий қилиш
--	-------------------------	--	--	---

6. Ўқув жараёнида ўқитиш воситаларини модулли қўллаш

Ўқитиш воситаларини (ташкилий, дидактик, услубий, конструктив-техник) самарали, модулли қўллашнинг ташкилий-педагогик шароитлари.	Ўқитиш воситаларини модулли қўллаш бўйича услубий ва услубий тавсиялар.
---	---

Ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш ва модулли қўллаш натижалари

Ўқитиш воситаларини модулли қўллаш самарадорлигини баҳолашнинг мезонлари ва кўрсаткичлари.

1.8. Расм. Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва модулли қўллаш дидактик тизими модели

Шундай қилиб, ўқитиш воситалари лойиҳалаш ва модулли қўллаш дидактик тизимининг ишлаб чиқилган модели ўқув жараёнининг ўқитиш воситалари билан жиҳозлашга илмий асосланган ёндашув назарияси ва технологияси билан таъминлаш учун ўқитиш воситаларини дидактик лойиҳалаш, техник яратиш ҳамда модулли қўллаш жараёнларининг модулли яхлит тасаввури концептуал ғоясини акс эттиради.

Мазкур концепциянинг етакчи ғояси шундан иборатки, ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва модулли қўллаш дидактик тизимининг назарий асослари касбга тайёрлашнинг услубий-назарий ҳолатлари, қонун ва қонуниятлари, тамойиллари ва талаблари, касбий ўқитишнинг назарий ва ишлаб чиқариш дидактикаси ҳамда услубиятидан келиб чиққан ҳолда яратилади, буларда ўқитиш воситаларига муайян дидактик функцияларга ва аниқ ўқитиш вазифаларига эга бўлган мустақил етакчи педагогик категория сифатида ҳамда ўқитиш жараёнининг бошқа бўғинлари: педагогнинг ўқитиш ҳамда талабаларнинг билим олиш муштарак фаолияти, мақсадлари, мазмуни, ташкилий шакллари ва усуллари билан тизим яратувчи алоқалар ва муносабатларга эга бўлган ўқитиш педагогик технологияси услубий тизимининг энг муҳим бўғинларидан бири сифатида қаралади.

Ўқитиш воситаларини лойиҳалаш ва модулли қўллаш дидактик тизимининг илмий моҳияти олий таълимнинг дидактик ва услубий қонуниятларини, умумий дидактик ва махсус тамойилларини, ўқув жараёнининг ўзига хос тамойиллари ва талабаларининг, шунингдек, илмий асосланган дидактик технологиясини ҳамда ўқув жараёнини таҳлил қилиш ва моделлаштириш воситаларини ишлаб чиқиш ҳамда улардан фойдаланишдан иборат бўлиб, булар ўқув жараёнида касбий билимлар, малака ва кўникмалар шаклланишининг омиллари ва бўғинларини аниқлашга, уларнинг ички алоқаларини белгилашга имкон беради, ҳамда ўқитиш воситаларининг зарурий ва етарли турларига эҳтиёжни режалаштириш, уларнинг мавзули рўйхатини тузиш бўйича, мутахассисликлари ва йўналишларга тегишли ўқув фанлари учун ўқитиш воситаларини мақсадга мувофиқ мажмуалари оптимал таркибини белгилаш бўйича вазифаларни муваффақиятли ҳал қилиш учун буларни ҳисобга олиш зурур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 41 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгилашни сари. – Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – 92 б.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сон Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06/19/5712/3034-сон, 29.04.2019 й.

4. Бегимқулов У.СҲ. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: Пед. фан. док. ...дисс. – Т., 2007. – 305 б.

5. Джураев Р.Х. Организационно-педагогические основы интенсификации системы профессиональной подготовки в учебных заведениях профессионального образования: Автореф. дисс. ... док.пед.наук. - СПб.: 1995. – 43 с.

6. Джураева Б.Р. Формирование педагогической культуры будущих учителей в процессе профессиональной подготовки при изучении дисциплин педагогического цикла: Дис. ... канд. пед. наук. – Т., 2002. – 146 с.

Ибрагимов Х.И. Автогенная тренировка как средство самовоспитания. – М.: Педагогический вестник, 1996. – 115 с.